

*Л.О. Гріффен
В.О. Константинов*

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

Пам'яткознавство – порівняно молода наука, яка ще тільки визначається зі своїм категорійним апаратом. Це стосується й таких категорій, як об'єкт і предмет даної науки. Саме їх визначення й є темою даної публікації. За об'єкт в ній прийнято матеріальну історико-культурну спадщину, а предмет визначається особливостями її використання в соціалізації індивіда на основі аксіологічної інформації.

Ключові слова: пам'яткознавство, об'єкт і предмет дослідження, культурна спадщина, аксіологічна інформація, соціалізація.

Зростання зацікавленості суспільства в збереженні своєї культурної спадщини посилило також інтерес до наукових основ, на яких базується виявлення, збереження та використання пам'яток історії та культури. Відповідно посилюються дослідження в галузі теоретичних основ пам'яткознавства. Завдяки цьому, як і завдяки іншим науковим дослідженням, спрямованим на ті чи інші специфічні пам'яткознавчі проблеми, пам'яткознавство все більше конститується у якості особливої наукової дисципліни, котра за своїми завданнями та методами істотно відрізняється від усіх інших наукових дисциплін. Зрозуміло, що як і будь-яка інша наукова дисципліна, пам'яткознавство повинно чітко визначитись з власними об'єктом та предметом дослідження.

Як відомо, об'єктом будь-якого наукового дослідження є певна частина об'єктивної дійсності, на яку дане дослідження спрямоване. Це відповідає загальнофілософському поняттю об'єкта – тобто тому, «що протистоїть суб'єкту, на що направлена його предметно-практична та пізнавальна діяльність» [1, 123]. Тобто, як об'єкт дослідження зазвичай розглядають певну область природної чи соціальної реальності, на яку спрямовано процес наукового пізнання.

Що стосується предмета, то в загальному вигляді він визначається як «окрема частина, одиниця існуючого; усе те, що може знаходитись у відношенні чи посідати яку-набудь властивість» [1, 356]. І далі: «Зміна предмета є явище або процес. У свою чергу кожне явище (процес) можна розглядати як предмет у широкому розумінні... Під предметом нерідко розуміють об'єкт, оскільки він включений до людської діяльності». Відповідно в методології, де виділяється предмет дослідження, котрий протиставляється об'єкту дослідження, «під предметом дослідження розуміють ту сторону об'єкта, котра розглядається в даному дослідженні» [1, 357]. Отже як предмет дослідження розуміються ті

найбільш істотні у даному відношенні властивості, сторони, характеристики об'єкта, котрі підлягають безпосередньому дослідженню, результатом якого повинно стати вирішення тієї чи іншої теоретичної або практичної проблеми.

Що стосується пам'яткознавства, то за самим визначенням мова йде про пам'ятки історії та культури, тобто ті матеріальні свідчення, в яких втілились історичні та культурні процеси і явища минулого, інакше кажучи, об'єкти нашої культурної спадщини. Таким чином, визначення об'єкта пам'яткознавства рівнозначне визначенню об'єктів культурної спадщини. Що ж вони собою уявляють?

Для того, щоб об'єкти історико-культурної спадщини, що виступають як пам'ятки історії та культури, могли стати предметом наукового дослідження, вони повинні бути тим або іншим чином виділені серед різноманіття існуючих об'єктів реального світу. Культурна спадщина як цілісний і специфічний об'єкт пам'яткознавства може бути визначеною шляхом її співставлення з іншими класами суспільно-значимих об'єктів. Якщо виходити з реального буття цих об'єктів, то будь-яка така пам'ятка історії та культури перш за все мусить мати своє фізичне існування в предметному світі, тобто бути матеріальним утворенням. Завдання полягає в тому, щоб їх виділити серед усіх інших матеріальних утворень за певними ознаками.

Перш за все матеріальні утворення цілком природно розпадаються на ті, які виникли в результаті об'єктивних природних процесів, незалежних від людської діяльності, – природні утворення, і ті, котрі своїм існуванням зобов'язані перетворюючій діяльності людини – артефакти. Природні утворення виникають унаслідок природних же процесів відповідно дії «несвідомих» сил природи, тобто поза будь-якою зовнішньою «доцільністю». Але у суспільної людини «умовою будь-якого свідомого вчинку є визначення мети. Саме у забезпеченні доцільної творчої діяльності, направленої на перетворення світу і підпорядкування його інтересам людини, суспільства, полягає основний життєвий сенс і історична необхідність виникнення і розвитку свідомості, що надає людині здатності правильно відображати дійсність, передбачати майбутнє і на цій основі «творити світ» [2, 219].

Матеріальні об'єкти, що виникають унаслідок людської діяльності (артефакти), створюються завжди як речі, корисні для задоволення тих або інших людських потреб, а тому їх класифікація вже усередині даного виду тісно пов'язана з класифікацією відповідних потреб. Саме у цих матеріальних об'єктах предметно фіксується творча, перетворююча діяльність суспільства, а отже саме вони як матеріальні утворення відбивають і фіксують інформацію про функціонування суспільства, що й є передумовою для їх перетворення – за певних умов

– на пам'ятки історії та культури.

Людина взаємодіє з навколишнім середовищем як і будь-яка інша істота. Вже само по собі функціонування живої істоти в навколишньому середовищі є такою взаємодією – за допомогою тих або інших органів. Що стосується тварин, то у ряді випадків вони додатково утворюють певні матеріальні структури (від павутиння до бобрової греблі), призначені для підвищення ефективності такої взаємодії, – «прототехніку». У людини цей момент отримав вельми істотний розвиток у вигляді комплексу відповідних матеріальних утворень – техніки, що є якісно іншим явищем. Значною мірою дана якісна відмінність визначається характером взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Справа в тому, що на відміну від тварини взаємодію з навколишнім середовищем людина здійснює не як окремий індивід, а як елемент структури вищого порядку – суспільства, яке само по собі представляє певну цілісність, що взаємодіє з середовищем саме у цій якості. З метою матеріальної взаємодії з останнім суспільство створює певну систему матеріальних утворень – технічних пристроїв. Призначені для такої взаємодії технічні пристрої в комплексі утворюють певну техносферу, розташовану між суспільством і навколишнім середовищем, через яку і здійснюється взаємодія між ними. Ці пристрої в основному й складають важливий вид артефактів – пам'ятки техніки [3].

Проте слід також враховувати, що суспільство як ціле складається з достатньо складних і відносно самостійних елементів-індивідів (а також часткових об'єднань індивідів – соціальних підсистем). І забезпечити цілісність суспільства можна лише за рахунок різноманітних зв'язків між його елементами-індивідами (як і між згаданими підсистемами). Не дивлячись на їх конкретну різноманітність, в принципі існують лише два фундаментальні види зв'язку між елементами системи: матеріальний (речовий та енергетичний) і інформаційний. На перших етапах розвитку суспільства для цієї мети було досить біологічних можливостей його членів. У міру розширення та розвитку для підвищення ефективності зв'язків людство все більше застосовує систему матеріальних агентів, штучно створених людиною з цією метою. Відповідно видам зв'язку таких штучно створених матеріальних утворень в цій галузі теж може бути два і лише два види – ті, що забезпечують матеріальний і інформаційний зв'язок усередині суспільства: спеціальні види технічних пристроїв і знаки.

Однак вказані матеріальні утворення, виконуючи певні суспільні функції, одночасно втілили в собі саме суспільство, що їх породило, а відтак вони для нас сьогодні є не лише певними матеріальними агентами, що свого часу сприяли задоволенню суспільних та індивідуальних потреб людей, але

й матеріальними ж свідченнями тих соціальних та історичних процесів, котрі відбувались в даному суспільстві свого часу, тобто на відміну від минулих часів, коли виконували свої утилітарні функції, вони набувають для нас функції специфічних носіїв інформації. Усі разом вони складають ту сукупність артефактів, що утворюють пам'ятки історії та культури. Саме вони в цій якості й підлягають дослідженням пам'яткознавства як науки. Отже, як об'єкт пам'яткознавства ми можемо визначити ті артефакти, які дійшли до нас з минулого, що складають дві специфічні групи – технічні пристрої та знаки, в котрих втілено культурні та історичні процеси суспільства свого часу.

Усе було б так просто, якби пам'яткознавство було єдиною науковою дисципліною, об'єктом якої є артефакти минулого, що несуть інформацію про суспільство свого часу. Але це не так. Значно раніше за пам'яткознавство конституювалось як наукова дисципліна джерелознавство, яке також своїм об'єктом має артефакти минулого як носії історико-культурної інформації. Як же розрізнити ці науки за об'єктом? Для цього доводиться звернутись уже до предмета дослідження цих наукових дисциплін.

Для джерелознавства як науки об'єктом дослідження також є створені людьми минулого пам'ятки культури свого часу. В джерелознавстві їх прийнято розділяти на речі, зображення і письмові документи. Ці твори (історичні джерела всіх типів, видів і форм фіксації) представлені в матеріальній формі. Сукупність утворів, що розглядаються як цілісний системний об'єкт, як історичне джерело, і є предметом джерелознавства. Слід, однак, зазначити, що декларуючи рівноправність усіх видів історичних джерел, джерелознавство з самого свого становлення віддає пріоритет писемним джерелам. Тим не менше, це не змінює того положення, що все ж джерелознавство свої методи і цілі розповсюджує на усі типи джерел, у тому числі й джерела речові. Як і в усіх інших випадках, й тут джерелознавство застосовує свої методи аналізу, метою якого є визначення автентичності джерела (зовнішня критика) і з'ясування достовірності відомостей, які воно містить (внутрішня критика). Опрацьовуючи методи вивчення та інтерпретації джерел в теоретичному плані, в прикладному, джерелознавство займається такими проблемами, що виникають при роботі з історичними джерелами, як встановлення часу, місця створення джерела, його автора, реконструкція джерела і т. ін. В результаті джерелознавство допомагає встановлювати справжні історичні факти, що лягають в основу будь-яких історичних досліджень. Таким чином воно у повному обсязі виконує усе те, що потрібно для вивчення і використання матеріальних свідчень минулих подій, і в цьому відношенні жодної необхідності в іншій науці

не проглядається. Чому ж все-таки знадобилась ще одна наукова дисципліна – пам'яткознавство, котра займається тими ж таки матеріальними утвореннями? Тому, що справа стосується різного типу інформації, котра від них отримується.

Існування суспільства як певної цілісності забезпечується сумісними діями його елементів – людей. А для цього люди повинні знати, як діяти в тій або іншій ситуації, і хотіти це робити. Вирішення індивідами вказаних задач неможливе без отримання відомостей з навколишнього середовища і взаємного обміну інформацією. Їх переробка й надає можливості для відповідної діяльності. Але отримані дані самі по собі ще не призводять до дії. Вони є лише результатом ідеального «програвання» варіантів, доведення їх до логічних наслідків, які стають програмою дії, а іноді складають частину підстав для емоційної оцінки. А саме остання стає причиною імперативного імпульсу до дії, направленої по одній з програм у бік «емоційного максимуму». Стендаль свого часу формулював це так: «Людина не вільна не робити того, що доставляє їй більшу насолоду чим всі інші можливі дії» [4, 373].

Отже, щоб спільні дії були успішними, необхідна взаємна інформація про цілі, можливості, плани дій, передача відомостей про властивості предметів і явищ, на які ці дії направлені. Така – семантична – інформація між членами суспільства дає підстави для формування програми дій. Проте кожна ситуація представляє можливість для цілого ряду різних, а іноді і взаємовиключних дій, причому для кожної з них може бути сформована відповідна програма. Питання полягає в тому, яку саме програму дій буде в даному випадку реалізовано.

Тільки у небагатьох випадках зв'язок між даними про ситуацію і діями включається автоматично – в тих випадках, коли це жорстко обумовлено системою «стимул-реакція». Переважно ж імпульсом, спонукальним мотивом до певної дії є емоції, що базуються на іншому типі інформації – інформації аксіологічній. Її взаємна передача між індивідами повинна забезпечувати також і необхідну для суспільства спрямованість спільних дій, тих дій, які зрештою забезпечували б збереження і розвиток суспільства незалежно від приватних цілей і намірів окремих людей і їх груп. Якщо семантична інформація базується на оцінці прагматичних властивостей об'єктів (корисність), то аксіологічна – на їх ціннісних властивостях [5].

Але ще важливіше значення, ніж безпосередній вплив на конкретний поведінковий акт, емоції мають у виробленні загального відношення людини до тих або інших життєвих реалій. «Емоція, – говорив І.П. Павлов, – це те, що направляє вашу діяльність, ваше життя – це емоція» [6, 376]. Навіть сама раціональна розумова активність значною мірою залежить від емоцій: як справедливо вказував

К.А. Гельвецій, «розум залишається недіючим, поки пристрасті не приведуть його в рух» [7, 263].

Особливу роль в житті людини грають «соціальні» емоції, пов'язані з тим, що вона – істота суспільна, перш за все емоції естетичні. Останні значною мірою формують соціальні установки людини, і тут надзвичайно важливу роль грає мистецтво, що базується на аксіологічній інформації. За словами Л.М. Толстого, «все, що тепер, незалежно від страху насильства і покарання, робить можливим сукупне життя людей (а у наш час вже величезна частка порядку життя заснована на цьому), все це зроблено мистецтвом. ... І це дотримується поколіннями мільйонів людей не тільки без щонайменшого насильства, але так, що це нічим не можна похитнути, окрім того як мистецтвом» [8, 194-195].

Таким чином, значною мірою саме завдяки аксіологічній інформації відбувається соціалізація індивіда. У широкому сенсі під соціалізацією розуміється процес включення індивіда в систему суспільних відносин [9]. Соціалізація – процес становлення особи, її навчання, виховання і засвоєння соціальних норм, цінностей, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству. За допомогою соціалізації, через засвоєння ним відповідних елементів культури, норм і цінностей індивід інтегрується в суспільство взагалі, і в різні типи соціальних спільнот зокрема. Відбувається це через соціальну ідентифікацію, тобто усвідомлення своєї приналежності до даної спільноти. При цьому здійснюється процес інтеріоризації – процес включення соціальних ролей у внутрішній світ людини. В результаті складається система внутрішніх регуляторів поведінки особистості, що забезпечує відповідність поведінки індивіда заданим з боку суспільної системи зразкам і установкам – навіть якщо це подеколи виражається в протидії їм (негативізм). В результаті соціалізації формуються різноманітні суспільні потреби, ціннісні орієнтації і установки. Соціалізація реалізується в соціальній реакції людини в системі конкретних суспільних відносин.

Щодо вирішення вказаних задач навіть той же самий історичний артефакт в пам'яткознавстві розглядається з істотно іншої точки зору, ніж, скажімо, в джерелознавстві, і ця точка зору визначається суспільною метою даної науки. І базується на різних типах інформації – відповідно семантичній та аксіологічній. Звичайно, отримання історично достовірної семантичної інформації і для об'єктів культурної спадщини грає важливу роль, перш за все для створення відповідного історичного контексту. Але цей момент підпорядкований основній меті, яка ставиться перед артефактом як пам'яткою історії та культури. А ця мета – «занурити» сьогоднішній сприймаючий суб'єкт в минуле, таким чином зв'язавши їх між собою.

Виникає питання: а навіщо потрібне таке «занурення»? Хіба для встановлення нашого зв'язку з минулим недостатньо знань, отриманих при аналізі наукової (семантичної) інформації від об'єкту (даного та інших) як історичного джерела? Достатньо – якщо мова саме про пізнання. Але якщо справа стосується формування людини як функціуючого елементу суспільства, її соціалізації – ні. А соціалізація, окрім багатьох чого іншого, як один з найважливіших моментів для емоційного включення в соціум якраз і передбачає емоційне ж визначення індивідом своїх особових соціально-історичних координат, чого без згаданого «занурення» у минуле для створення відчуття спорідненості з ним досягти неможливо. Основа для цього – автентичний артефакт.

Саме ці процеси включення людини в соціум, створення у неї відчуття спорідненості не лише з сучасним світом, але й з минулим і є тими процесами, стимульованими об'єктами культурної спадщини, котрими займається пам'яткознавство, тобто саме ці процеси становлять предмет дослідження даної наукової дисципліни, що робить її самостійною галуззю науки. Отже, виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що пам'яткознавство як наукова дисципліна своїм об'єктом має матеріальну історико-культурну спадщину, а предметом – суспільне функціонування пам'яток історії та культури, основне соціальне призначення яких – сприяння соціалізації індивіда шляхом його «занурення» в минуле через вплив аксіологічної інформації, що її несе автентичний артефакт в певному історичному контексті.

Посилання

1. Философская энциклопедия. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – Т. 4. – 592 с.
2. Сапрыкин А.Г. Сознание и самосознание. – М., 1972. – 304 с.
3. Гриффен Л.О., Константинов В.О., Титова О.М. Пам'ятки техніки. – Київ: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2010. – 127 с.
4. Стендаль. Сочинения. – М., 1959. – Т. 4. – 386 с.
5. Ильин В.В. Аксиология. – М., 2005. – 216 с.
6. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт. – М., 1951. – 661 с.
7. Гельвеций К.А. Об уме. – М., 1938. – 395 с.
8. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. – М., 1936. – Т. 30. – 492 с.
9. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 304 с.

Гриффен Л.А., Константинов В.А. Объект и предмет памятниковедения

Памятниковедение – сравнительно молодая наука, которая еще только определяется со своим категориальным аппаратом. Это касается и таких категорий, как объект и предмет данной науки. Именно их определение и является темой данной публикации. Как объект в ней принято материальное историко-культурное наследие, а предмет определяется особенностями его использования в социализации индивида на основе аксиологической информации.

Ключевые слова: памятниковедение, объект и предмет исследования, культурное наследие, аксиологическая инфор-

мация, социализация.

Griffen L.O., Konstantinov V.O. Object and subject of monumentology

Monumentology – a relatively young science, which is still defined by its categorical apparatus. This also applies to categories such as subject and object of this science. That's their definition is the subject of this publication. As an object it made material historical and cultural heritage, and the object is determined by the peculiarities of its use in the socialization of the individual on the basis of axiological information.

Keywords: monumentology, object and subject of research, cultural heritage, axiological information, socialization.

31.03.2014 р.

УДК 351. 853: 904 (477-25)

А.О. Горькова

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття присвячена археологічній діяльності Київського воєнно-історичного товариства як провідного центру вивчення та збереження українських нерухомих пам'яток. У статті викладені результати археологічних робіт членів ІРВІТ, а також їх вплив на збереження археологічної спадщини.

Ключові слова: археологічна спадщина, охорона пам'яток, нерухомі пам'ятки.

Історичний досвід діяльності дореволюційних установ з охорони археологічної спадщини надає сучасним науковцям можливість побудувати правильну систему охорони археологічних пам'яток із урахуванням всіх недоліків минулого. Важко недооцінити внесок членів ІРВІТ у розвиток українського пам'яткознавства та музейної справи.

На початку ХХ ст. товариство представляло собою єдину установу, яка, не дивлячись на свою специфіку (військову історію), займалась вивченням та охороною майже всіх видів пам'яток, серед яких домінуючим напрямом був археологічний. Цей аспект діяльності товариства найменш висвітлено у науковій літературі, незважаючи на те, що вивчення та дослідження рухомих і нерухомих пам'яток археології представниками ІРВІТ відбувалось на досить професійному рівні. Військові, які цікавились історією та археологією, виступали незамінними фахівцями: складали інженерні і топографічні плани пам'яток, надавали консультації щодо типів конструкцій військово-оборонних споруд та їх призначення.

Найбільш комплексно розкривають історію Київського відділу ІРВІТ матеріали архівних установ Києва. У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві міститься ф. 1196 «Київський